Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře

Václav Mencl

Zprávy památkové péče, roč. 11-12, 1951-1952, č. 9-10, s. 268-281.

(Ediční poznámka je uvedena na konci textu.)

<s. 268:> Na samém počátku 12. století dosáhla v západní Francii, v Normandii, snaha o tektonické pro členění hmotného těla stavby té intensity, že se konečně zmocnila také toho posledního útvaru, který jí nejdéle vzdoroval v stavebním organismu, klenby. Vznikla tak šestidílná či křížová klenba žebrová. Z počátku, ve dvanáctém a u nás ještě hluboko do 13. století, zůstávají mezi klenebními poli silnější meziklenební pásy, které však později – v naší rané gotice už zpravidla – ustupují žebru téhož tvaru a rozměrů, jaké má žebro diagonální; klenebnímu poli ubývá tím individuálního zdůraznění ve prospěch hloubkového rytmu klenební soustavy. Kromě toho se u obvodních zdí vkládá žebro přízední, o polovičním profilu žebra diagonálního, tvořící tektonický náznak opory klenebním plochám tam, kde přiléhají k obvodním zdem stavby. V křížové klenbě tektonického vývojového stupně je tedy trojí skupina žeber: diagonálních, meziklenebních a přízedních.

Tvar žebra se měnil s měnícími se slohovými požadavky, a to zpravidla tak citlivě, že jej lze považovati za nejspolehlivějšího ukazatele slohových proměn; je proto velmi účinným prostředkem k datování každé středověké stavby.

Tvarové systémy žeber české ranní gotiky jsou většinou francouzského původu, z okruhu umění burgundských cistercitů. Výjimku tvoří nečleněné žebro, jehož průřez se podobá prostému čtverci (1) ; vzniklo téměř současně v prostředí Lombardie a jižní Francie jako lokální redukce tvarů severofrancouzských a rozšířilo se už v druhé půli 12. století s cistercity daleko do středního Podunají (Heiligenkreuz, Zwettl) a švábského Porýní (Maulbronn). Není divu, že se s ním v Čechách setkáváme už v románské architektuře doby kolem r. 1200 (Praha, románské obytné domy v ulici Štupartské a Týnské) a že tu trvá až na sám sklonek románského období (Údlice, kolem 1230-1240). V rakouském Podunají, v Uhrách, a v Sedmihradech trvá toto žebro ve své hmotné a těžkopádné podobě až do šedesátých let.

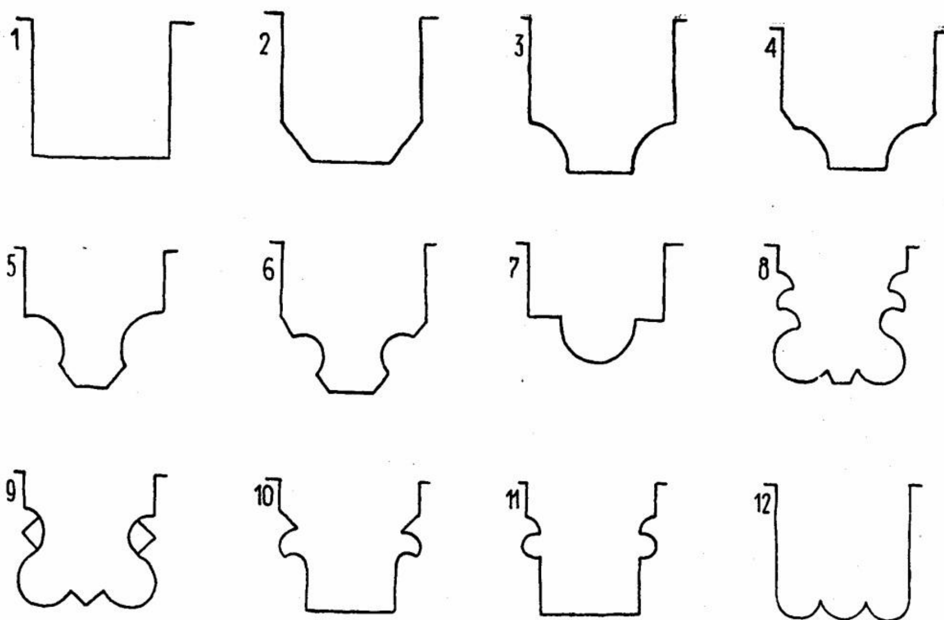
Typ francouzského žebra vychází z počátku sice také z prostého pravoúhlého hranolu, avšak buď obrušuje jeho hrany (tím, že je jen klínově sešikmuje nebo vyžlabuje), nebo je, častěji, opatřuje výztužným prutem ve smyslu prototektonických požadavků umění pozdně románského či cistercko-burgundského. Proto z počátku, v předklasické gotice, mají všechna žebra týž hranolový základ; jejich hmotné pravoúhlé jádro, plné plastické váhy, se jen na hranách opatřuje výztužným prutem nebo vroubícím (lemujícím) profilem, jenž v patkách vybíhá z miskovitých nebo drápkovitých náběžních štítků.

Kromě toho se však ve Francii velmi záhy tektonisuje žebro způsobem daleko pokročilejším, který již vede ke gotice klasické, a to tím, že se jeho hranolu podkládá oblý prut jako skutečná vnitřní výztuha celého žebra. Žebru tím ubývá na hmotnosti a jeho tvar se protahuje a zvyšuje; v dalším vývoji se pak kombinuje tento způsob se způsobem prvým, takže vznikají tvary, v nichž kromě podloženého prutu (nebo svazku prutů) středního jsou ještě pruty postranní a profily lemující či obrušující hrany základního hranolu. Tvar podloženého prutu, v normanském umění 12. století ještě válcový (Lessay, Caen), se v druhé polovině 12. století v severní Francii zahrocuje v tvar gotické hrušky (tak už v St. Denis a v Sens a později v Lisieux a v Caenu); na začátku 13. století (chór v Remeši, 1210-1236) se pak upouští od pravoúhle stupňovitého charakteru profilu (jenž dosud naznačoval, že tvar žebra vznikal mechanickou sestavou) a postranní lemující články se spojují se středním prutem v jediný spojitý sled pásků, prutů a výžlabků, takže jednotlivé články profilu nelze již samostatně odloučiti a z něho vyjmouti, aniž by se celý profil tvarově nerozpadl. Takový výtvarný princip, který <s. 269:> už potlačuje tvarovou svébytnost článků ve prospěch celku, odpovídá tedy organické skladbě klasické gotiky.

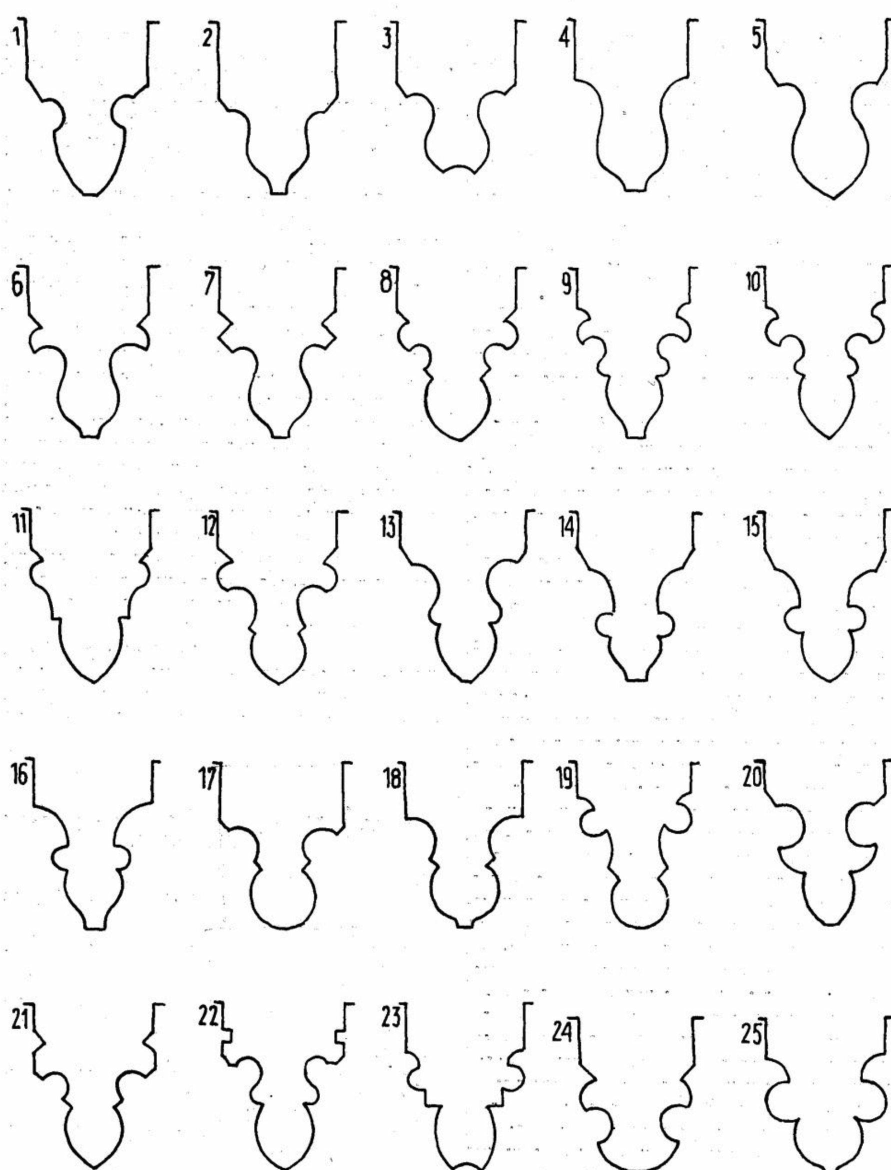
V raní gotické architektuře v Čechách, jež v sobě mísí několik slohových stupňů rozmanitého místního a časového původu, není ovšem vývoj tak čistý a zřetelný, jak bylo naznačeno; jednotlivé tvary, starší vedle

mladších, přicházejí tu už vývojově hotové, a to hned od počátku, od třicátých let 13. století, kdy se u nás objevují prvé žebrové klenby západního původu; jejich vzájemné míšení trvá pak po celý zbytek století třináctého. A tak žebra podobná prostému, na hranách profilovanému hranolu, ať už v podobě tupého klínu, nebo klínu s boky vyžlabenými či jejich vzájemných kombinací (tab. I., 1-6), přicházejí u nás po celé 13. století, a to vesměs na stavbách závislých na uměleckém okruhu cisterckém; jde tu všude o žebra široká a hmotná, jichž povahu určuje stále ještě jejich čtvercové jádro. V některých případech se k těmto žebrům hutě vracejí, když <s. 270:> po odchodu prvých cizích mistrů převzali práci lidé místní (Kolín, Kouřím, Tišnov). Avšak hned od počátku vedle těchto tvarů přicházejí u nás také žebra vytvářená s pomocí podloženého oblého prutu v nejrannější, ještě románské podobě na tribuně kostela v Podvorově (kol 1240, předlohou patrně Bamberk tab. I/7), po domácí redukci v Kostomlatech (tab. I/12) – a spolu s nimi i žebra sice hranolová, ale na hranách opatřená výztužnými pruty (I/9, 11) vytvářejícími někdy spolu s výžlabky profil tzv. lalošky (tab. I/8 a 10). Některé z těchto tvarů převzali cistercité v Mnichově Hradišti přímo ze svých mateřských burgundských klášterů a francouzských staveb z konce 12. a začátku 13. století (Vézelay), při čemž burgundské diamantování profilu prostředkoval švábský Maulbronn (panské refektorium, 1225).

Tab. I. Gotika stupně cistercko-burgundského a klasického
1. Praha I, Štupartská 977; Šlapánov, Údlice
2. Arnoštovice, Chotýšany, Jankov, Ouběnice, Martinice, Bedřichovice, Michalovice, Velíz, Svojšice, Zvíkov (pod kaplí), Jihlava minorité, Třebíč (krypta a boč loď), Brno (hrad), Velehrad (Cyrilka), Chotusice, Strážov, Myšlany, Kouřím (stř. chór), Budyně, Chvojínek, Vysoký Újezd, Václavice, Opatov, Praha sv. Lazar
3. Kouřím (boč. loď), Praha (sv. Anežka, kuchyně), Písek (děk. kostel), Strunkovice, Zvíkov (korunní síň), Třebíč (boč. loď), Petrovice, Cetoraz, Louka (ambit), V. Brod (farní kostel), Jihlava (farní kostel)
4. Jindř. Hradec (hrad), Praha (sv. Anežka, kap. síň), Jihlava (farní kostel), Myšenec, Tišnov (příč. loď, trojlodí)
5. Horažďovice (far. kostel, podvěží), Oslavany (loď), Vel. Pečice
6. Holubice (věž), Písek (sakristie a boč. lodi děk. kostela), Kouřím (krypta, boč. loď)
7. Podvorov (tribuna)
8. Praha (sv. Barbora u sv. Anežky, loď)
9. Mnichovo Hradiště
10. Třebíč (předsíň)
11. Třebíč (fragment)
12. Kostomlaty u Teplic

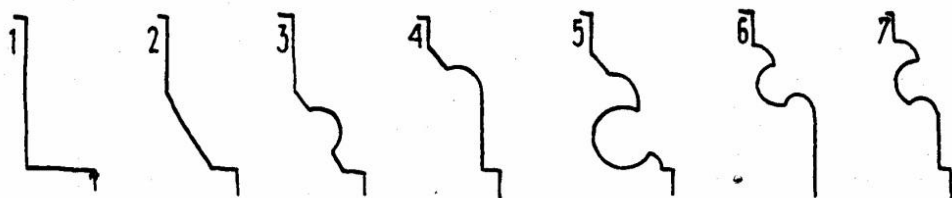
Byly to však rovněž hutě cisterecké, které nás prvé seznamovaly, a to rovněž hned od počátku druhé třetiny století, s francouzským žebrem tvaru hruškového prutu, nejrozmanitějšími lemujícími články připojeného k podkladovému jádru profilu (tab. II.). Počínajíc kapitulní síní v Oseku objevuje se takové žebro na naší půdě v tolika variacích, a to i na stavbách, jež nestavěli přímo cistercité, že je dnes už zhola nemožné sledovati, kdy k nám jednotlivé ty tvary vnikaly, jmenovitě když ani pro umění francouzské, ani německé není zevrubnějších studií, jež by srovnávací práci umožnily. Jen tu a tam, kde jde o tvar vymykající se běžným hruškovým profilům francouzské klasické gotiky, jako na př. u žeber v hlízové věži na Zvíkově (jimž podobná jsou v Maulbronně a Walkenriedu, II/24), v presbyteriích v Kolíně, Kouřimi a Srbicích (tvary převzaty z katedrály v Langres II/25) nebo v boční lodi kostela sv. Františka v Praze (s hruškou ze spoda mírně vyžlabenou, jako na př. na arkádách v Chalon-sur-Marne II/23) lze alespoň přibližně tušiti původní tvarové zdroje. Zvláštní profily z Bezdězu a Housky, zaostřující se již kresebně a s hmotou hluboce rozeklanou (II/21-22), patří už přechodu do gotiky poklasické a souvisí s nedalekou hutí hradišťskou, jejíž původ je saský.

Tab. II. Gotika stupně cistercko-burgundského a klasického
1. Praha (ambit u sv. Anežky), Tišnov (presb. a ambit), Osek (kap. síň)
2. Písek (hrad), Oslavany (presb.), Police (chór), Kolín (presb.), Čkyně, Zvíkov (arkády a kaple)
3. Písek (hrad)
4. Jindřichův Hradec (sv. Jan), Křivoklát
5. Praha (sv. František u sv. Anežky)
6. Praha (sv. František), Třebíč (sakristie), Horšovský Týn, Plasy, Kouřím, Velehrad, Nepomuk, Jindř. Hradec (kaple hradu)
7. Kouřím (boč. apsida)
8. Mnichovo Hradiště, Velehrad
9. Křivoklát (průjezd), Tišnov (kap. síň)
10. Mnichovo Hradiště
11. Velehrad
12. Velehrad
13. Mnichovo Hradiště, Písek (hrad)
14. Písek (děk. kostel, presb.), Nepomuk
15. Jindř. Hradec (sv. Jan, vých. pole)
16. Zvíkov (hrad, tribuna)
17. Písek (presb. děk. kostela)
18. Písek (děk. kostel, hl. lod)
19. Třebíč (hl. presb.)
20. Sázava
21. Bezděz (palác), Houska
22. Bezděz (kaple)
23. Praha (boč. loď dvojlodí u sv. Anežky)
24. Zvíkov (věž)
25. Kouřím (stř. presb.), Kolín (boč. presb.), Srbice

V žebrových klenbách z této doby přichází už také, jako projev živého dobového smyslu pro funkci článků, přístěnné poloviční žebro. Jeho tvar se vyvozuje půlením žebra diagonálního, což však neznamená, že v jedné a téže klenbě nemůže být tvar obou těch žeber různý; při diagonálním žebru hruškovém bývají v jižních Čechách přístěnná žebra hranolová (Zvíkov, Písek, Milevsko, Vyšší Brod, Zlatá Koruna), což pozorujeme i v Tišnově nebo v Praze u sv. Anežky. Tvary přístěnných žeber z prostředních dvou čtvrtin XIII. století podává tabulka III.

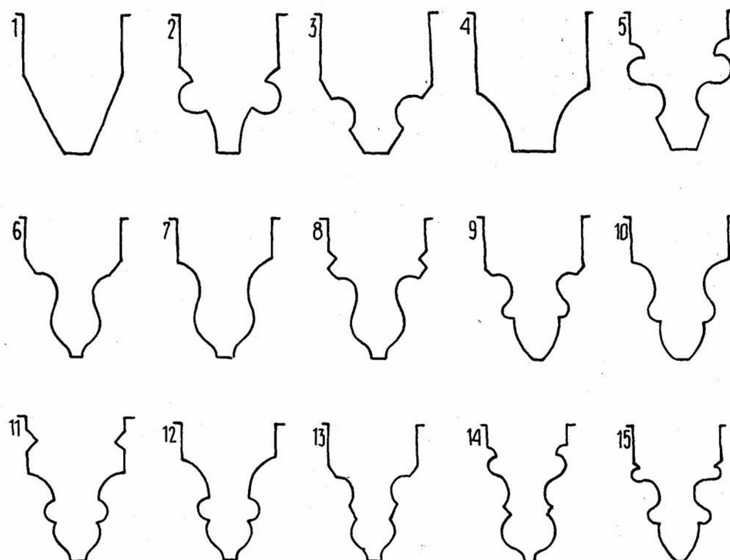
Tab. III. Gotika stupně cistercko- burgundského a klasického. Přizední poloviční žebra.
1. Zvíkov, Písek (hrad), Vyšší Brod (chór. kaple), Zl. Koruna (Andělé str.), Písek (děk. kostel)
2. Tišnov, Praha (sv. Anežka, ambit a Maří Magd.
3. Kouřím (krypta)
4. Kouřím (stř. chór), Praha (sv. František), Mnichovo Hradiště
5. Tišnov (chór)
6. Praha (Strahov)
7. Praha (sv. Anežka, sv. Barbora)

V posledním dvacetiletí XIII. věku mizí postupně tvary ranné a poklasický sloh se počíná projevovati i v nové profilaci. Jeví se to především v tom, že se opouštějí tektonicky bohatě členité, avšak tvarově nedosti soudržné útvary, doprovázené mnoha postranními pruty, a forma žebra se zjednodušuje a tvarově sceluje. Zároveň se tvar žebra vertikálně protahuje, takže na místo někdejšího obrysu čtvercového má nyní <s. 272> základní tvar obráceného převýšeného trojúhelníka; ztrácí tím někdejší hmotnost a těžkopádnou masivitu a stává se dynamičtějším, lehčím a pružnějším. Zároveň s tímto pochodem jde ruku v ruce proces druhý, jenž zdrobňuje oblé i hruškové pruty a častějším užíváním pravoúhlých vřezů se současným potlačováním tvarů modelovaných oble dosahuje kresebného zaostření žebra ve smyslu lineárním, což vyplývá ze stupňující se duchovní výrazovosti současné základny slohové.

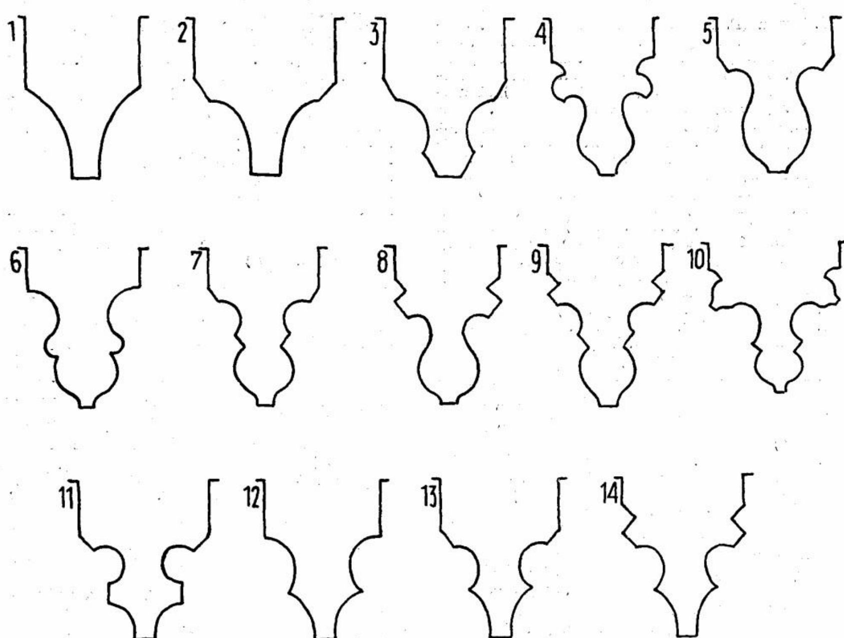
Doba dosud užívá obou typů žeber, jak se vytvořily už v předchozím období, prostě klínových i těch, jež vytvářejí hruškový prut. U obou je patrné vertikální protahování profilů i jeho lineární zaostřování; typická jsou zejména klínová žebra z Volyně, Červené Řečice a Chvojnova (IV/1), jež se svými štíhlými proporcemi nápadně odlišují od podobných žeber z doby předchozí, ale i žebra s profilem hruškovým (IV/6-15), u nichž ostré proniky postranních výžlabků se šikmými pásky nebo klínové vřezy v těle žebra vytvářejí rovněž ostrou lineární kresbu. Výška profilu se neustále zvětšuje při současném stlačování se stran, až dochází k žebrům o tvaru tak převýšeném, jak vidíme na příkladech ze Strakonic a Prádla, z Oseku, ze Zlaté Koruny, Budějovic a Miletína (IV/11-15).

Tab. IV. Počátky po klasické gotiky (poslední dvacetiletí 13. stol.)
1. Volyně, Červ. Řečice, Chvojnov
2. Praha (sv. Barbora, presb.), Zl. Koruna (Andělé str.)
3. Praha (Altnay)
4. Praha (Týnská škola), Nepomuk (děk. kostel)
5. Kolín (lodi, kruchta)
6. Nymburk (děk. kostel, presb. a sever. kaple)
7. V. Brod (kap. síň), Čáslav (presb.), Nepomuk (presb.)
8. V. Brod (stř. presb.)
9. V. Brod (boč. kaple), Plzeň (minorité, b. lodi)
10. Zl. Koruna (Andělé str.)
11. Strakonice (ambit), Prádlo
12. Plzeň (minorité), Chomutov (sv. Kateřina), Milevsko (presb.)
13. Osek (kaple při pmbitu)
14. Zl. Koruna (kapit. síň a hovorna), Budějovice (domin. kostel, chór)
15. Miletín

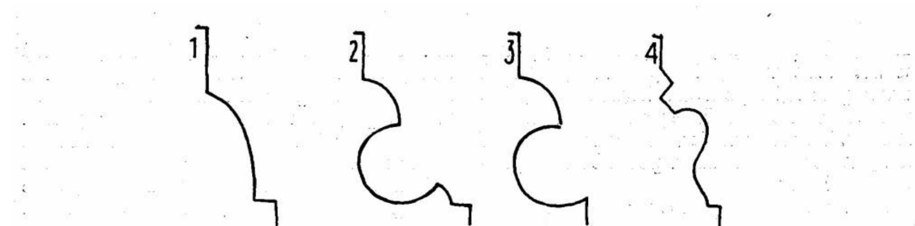
Redukce tektonických článků, která nastala koncem 13. století, pokračovala pak jmenovitě *v prvé polovici 14. věku*, aby se rychle stala příznačnou pro naše středoevropské prostředí. Žebra z této doby dosud co do počtu zachovávají rovnováhu mezi tvary klínovými a hruškovými, avšak jejich tvary se podstatně zjednodušují; prostý klín na bocích vyžlabený a prostá táhlá hruška, opatřená nanejvýš postranními pásky, tvoří nejběžnější typy profilů. Tu a tam objeví se ještě vzpomínka na tvary klasické: tak v oseckém ambitu nebo v kapitulní síni na Sázavě (tab. VI/6 a 4). Vedle tvarů redukovaných rozvíjí se v této době ovšem ještě druhá větev, patřící lineárnímu slohu, jenž vyvrcholuje teprve kolem polovice tohoto století; tomuto výtvarnému směru patří na př. u nás ojedinělé žebro kaple v Dražicích (VI/10), odvozené, podobně jako na katedrále v porýnském Kolíně, z poklasického umění francouzského, a dále všechna ta žebra klínová s dvojitě vyžlabenými boky, jichž užívaly jmenovitě huti cisterckéé (Sezemice) a mistr kláštera roudnického (VI/11-14). Ostrými vzájemnými proniky zdvojených výžlabků a jich případnou kombinací s vloženými pásky se dosahuje téhož lineárního charakteru, jímž působí na př. současná knižní malba. Zajímavým způsobem se došlo k tvaru meziklenebního žebra v jedné ze síní sázavského kláštera: bylo pojato jako srostlice dvou žeber, z nichž každé patří své vlastní klenbě; takovým způsobem vznikl tu tvar hrušky zdvojené.

Tab. VI. Poklasická gotika prvé poloviny 14. stol.
1. Kašperské Hory (hřb. kostel)
2. Bělá p. Bezdězem (sakristie)
3. Perálec, Velká Ves, Křesín, Sezemice (sev. kaple), Debř
4. Sázava (kap. síň)
5. Budějovice (domin. ambit), Mlečice, Kutná Hora (sv. Jakub), Sázava (kaple vedle presbyteria), Plzeň (arciděk. kostel), Plzenec, Dejšiná
6. Osek (ambit)
7. Praha (sv. Jakub, sakristie), Zl. Koruna (opat. kaple)
8. Praha (sv. Tomáš, presb.)
9. Zbraslav
10. Dražice (kaple hradu)
11. Roudnice (ambit), Křištín, Zl. Koruna
12. Sezemice (sev. kaple)
13. Praha (sv. Haštal, boč. loď)
14. Praha (sv. Jakub, ambit).

Poloviční přístěnné žebro (tab. V) se i v prvé polovici 14. století v jedné a téže klenbě dosti často liší od žebra diagonálního, jak je patrné na př. v kapitulní síni na Sázavě, u sv. Jakuba v Kutné Hoře a u sv. Anny v Praze. Protože právě se rodící "česká" gotika si z něho vyvozuje zvláštní útvar pateční podložky či přístěnného pásu, jímž nahrazuje příporu (Kutná Hora, sv. Jakub; Sázava, kap. síň), stává se jí přístěnné žebro v takových případech nezbytností; jeho změněná výtvarná funkce se pak projevuje i ve změně jeho tvaru.

Tab. V. Poklasická gotika prvé poloviny 14. stol., přízední poloviční žebra.
1. Sedlec, Praha (sv. Anna, presb.)
2. Kutná Hora (sv. Jakub), Sázava (kap. síň)
3. Praha (sv. Anna, loď)
4. Praha (sv. Tomáš, presb.)

Rovněž žebra z druhé polovice 14. a počátku 15. století lze rozděliti mezi oba tyto slohové směry, pouze v početnosti vzájemně vystřídané. Co teď převládá, je prostý <s. 274:> redukovaný tvar typicky české gotiky, kdežto žebra lineárního slohu jsou v menšině; ke konci století (a také u Petra Parléře) zasahuje pak do vytváření žeberního tvaru i směr třetí, který se už vědomě obrací proti tektonické podstatě žebra, a to ve jménu úsilí po zážitcích smyslových (světelných). Ačkoli základní tvary hruškové jsou stále ještě v rovnováze s tvary klínovými, přece jen budoucnost už patří prostým netektonickým klínům. Třemi nejběžnějšími tvary v tomto období jsou prostá hruška, klín s proláklými boky a klín s boky vyžlabenými (tab. VII/1, 11 a 12); v jižních Čechách, u hutí na zboží rožmberském, je typický tvar drobného klínu, jehož vyžlabení nasedá přímo na svislé boky žebra (VII/13). Žebro bývá tu obyčejně vyklenováno z cihelných tvárnic, po jihočeském cisterckém způsobu seriově vyráběných, takže v mnoha kostelích přichází přesně v téže podobě i velikosti.

Ostatní hruškové tvary zachovávají obyčejně něco z poklasické linearity, neboť se stále ještě spojují s doprovodnými pruty a pásky; jejich tendencí zůstává často odhmotnění a kresebné zaostření, což odpovídá doznívajícímu lineárnímu slohu v této době (žebra Matyáše z Arrasu u sv. Víta v Praze, u P. Marie pod řetězem v Praze, v Litomyšli aj., VII/6-10). Linearisující tvar těchto žeber souvisí ovšem bezprostředně ve výtvarné soustavě poklasického slohu s tvarem nástěnné přípory, kterou formálně předurčuje, poněvadž každé žebro teď, obyčejně bez hlavice, sbíhá v nezměněné profilaci až k zemi. Svým tvarovým původem sahají tedy tato žebra dosti hluboko do počátku 14. století, ba i na sám konec století třináctého; jediné žebro presbyteria farního kostela v Plzni (VII/3) opakuje ještě tvar klasický, neboť jeho hruškový prut přechází ještě v doprovodnou ranní lalošku.

Staré linearisující snahy rozhodují také tu a tam o tvaru žebra klínového, jmenovitě kde česká gotika je pro svůj sensualismus vědomě odmítána ve prospěch zastaralé už abstrakce, jako u cistercitů. Proto i v této skupině žeber se vyskytují starší tvary dvojnásob vyžlabené, vytvářející perokresebně ostré linie hran (Zlatá Koruna, Hradec Králové, kaple sv. Mikuláše v Jindř. Hradci; VII/18-19), jež jsou typickým poklasickým dědictvím lineárního slohu. Protože však u těchto profilů nechybí mnoho, aby vyhověly i pozdní gotice, a to pro aktivitu světelné hry, která vzniká na dnech konkávních žlábků na jejich bocích, přecházejí snadno i do 15. století, při čemž se jen jejich žlábky změlňují a tvrdost jejich ostrých hran se zmírňuje; nedostatek tvarů oble vypuklých a světelně proto měkkých a vláčných vytlačuje je při tom nutně mimo okruh české gotiky, takže se jich v tomto novém smyslu užívá zatím spíše jen v kresebně ostřejší pozdní gotice podunajské (na Moravě v Dolních Kounicích a Znojmě).

Ostatní žebra klínového typu se velmi snadno podřizují optickým záměrům české gotiky. Jak se tu stále intensivněji upouští od útvarů tektonicky hmotných a tvar se chápe v jeho hodnotách světelných, aktivních smyslově, ukazují pozdní typy, vytvářené Václavovou dvorskou hutí a užité v Praze v sloupové síni hradu a v kapli Vlašského dvora v Kutné Hoře (kol r. 1400, VII/16-17), na něž se váže i žebro z domu čp. 627/1 v Praze (VII/20); zde lze pozorovati, jak se vytváření profilu leckdy už mění v ryze formalistní hru.

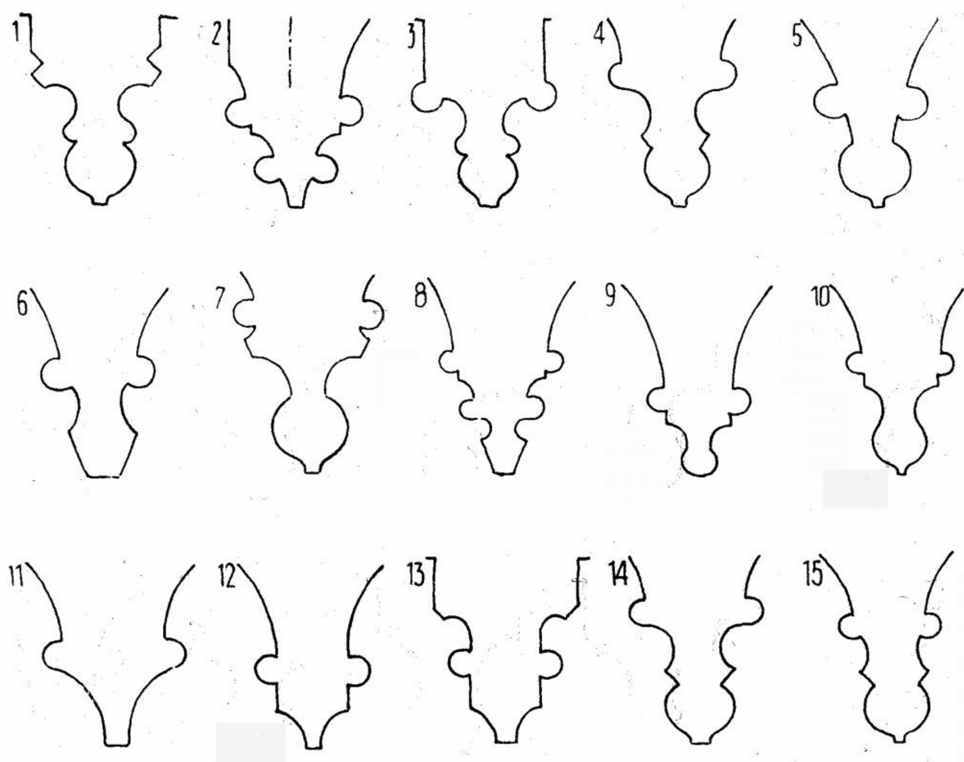
Poloviční přístěnná žebra v druhé půli 14. století užívají už vesměs tvarů klínových, neboť se chápou ve své funkci plošně <s. 276:> rámující a lemující, tedy pohledově; pouze u sv. Víta v díle Matyášově (a odtud i v kapli sv. Kříže Petra Parléře) se ještě užívá lineárně zaostřené profilace se dvěma žlábky. Většinou však v českém umění této doby vede prosté žebro v podobě mírně protáhlého klínu.

Tab. VII. Druhá polovina 14. století a začátek století patnáctého.
1. Praha (P. Marie Sněžná, Emauzy, sv. Jindřich, sv. Štěpán, sv. Apolinář, Týn, sv. Jakub, dvojlodí v ambitu, sv. Haštal, dvojlodí, sv. Václav na Zderaze, Johanité, Novoměstská radnice), Plzeň (minorité, ambit), Krumlov (presb.), Panen. Týnec, Sadská, Lipnice, Nymburk (věž), Brno (august.), Zdětín, Vys. Mýto, Ústí n. L., Chrudim (presb. děk. kostela), Jenštýn, Krakovec, Točník, Charvatce, Karlštejn, Kostelec u Stříbra, Skuteč, Libiš, Vetlá, Klatovy, Kutná Hora (sv. Jakub, loď, P. Marie, chór), Bavorov, Benešov (minorité), Hradec Král. (měsťs. sakr.), Sázava (loď), Dolní Kounice (sakristie), Sedlec (kostnice), Nymburk (lod), Žďár u Blovic a j.
2. Mělník (radnice), Praha (Karlov, presb.), Opatovice (presb.)
3. Plzeň (arciděk. kostel, presb.)
4. Nepomuk (děk. kostel, boč. lodi), Bavorov (presb.), Krumlov (sv. Vít)
5. Praha (Rotlevův dům)
6. Praha (Na Slupi, sv. Apolinář, domy před Týnem, sklepy hradu), Jaroměř
7. Sázava (předsíň), Zl. Koruna (opatství), Praha (sklepy Staroměstské radnice, kaple Karolina)
8. Praha (sv. Vít, Matyáš z Arrasu), Praha (P, Marie p. řetězem, předsíň, sv. Jindřich)
9. Praha (kaple Karolina, čelní žebro)
10. Litomyšl (kaple sv. Josefa)
11. Praha (sv. Štěpán, Rotlevův dům, sklepy Staroměstské radnice, čp. 460/I), Kostelec u Stříbra, Prachatice (presb.), Krakovec, V. Brod (záp. ambit), Dvůr Králové (loď), Nepomuk (stř. loď děk. kostela), Jindř. Hradec (ambit), Vel. Blánice, Němčice, Budějovice (domin., loď), Zl. Koruna (sv. Markéta), Cheb (sv. Bartoloměj)
12. Praha (sv. Tomáš, sakristie, Emauzy, ambit, Pražský hrad, Rotlevův dům, sv. Martin ve Zdi), V. Brod (loď a transept), Kutná Hora (sv. Trojice), Lipnice (kaple), Jindř. Hradec (sv. Jan, boč. loď a presb.), Drahoňův Újezd, Litomyšl (sakristie), Kočí, Milevsko (chór a sakristie), Krumlov (kaple hradu), Slavětín
13. V. Brod (vých. a již. ambit), Jindř. Hradec (kap. síň), Soběslav (sv. Vít), Miličín, Nezamyslice, Krumlov (hrad), Kondrac, Skuteč, Třeboň (ambit a loď)
14. Budějovice (dominikáni, ambit a studnice)
15. Kroměříž (presb.)
16. Praha (hrad, "sloupová" síň)
17. Kutná Hora (Vlašská kaple)
18. Tachov (presb.), Znojmo (presb.)
19. Zl. Koruna (boč. loď, ambit), Hradec Král. (levá loď a kaple), Jindř. Hradec (sv. Mikuláš), Dolní Kounice, Praha (čp. 147/1)
20. Praha (čp. 627/1)

Přístěnná žebra z druhé poloviny 14. stol.
1. Praha (Marie Sněžná, boč. kaple, Emauzy, sv. Štěpán, Rotlevův dům, sv. Petr na Poříčí, sev. loď), Zdětín, Plzeň (presb.), Sázava (hala), Hradec Král. (předsíň), Kutná Hora (P. Marie na Náměti), Budějovice (domin., již. loď), Nepomuk (děk. kostel, loď)
2. Praha (sv. Apolinář, presb., P. Marie na Trávníčku, presb., Parléřova kaple Všech Svatých)
3. Praha (sv. Anežka, letner, Týn, boč. lodi), Sázava (předsíň), Klášter. Skalice, Sedlec (kostnice)
4. Praha (Karlov, presb., Apolinář, loď), Klášter. Skalice, Benešov (chór minoritů)
5. Praha (sv. Václav na Zderaze), Brno (augustin., presb.)
6. Praha (sv. Jakub, presb., P. Maria u johanitů, sv. Duch, presb.)
7. Praha (Karlov, předsíň)
8. Kutná Hora (sv. Jakub, loď)
9. Praha (sv. Vít, část Matyáše z Arrasu, kaple sv. Kříže Petra Parléře)
10. Praha (sv. Vít, Parléřova sakristie)

Bezvýhradně novým a v dějinách gotického tvaroslovného článku ojedinělým způsobem komponuje tvary klenebních žeber Petr Parléř (tab. VIII). Ve snaze zrušiti tektonickou individualitu samého žebra jako samostatného hmotného článku klenby a s úmyslem připojiti je k ploše ostatní klenební plochy odstraňuje svislé boky žebrového hranolu či klínu, zaobluje ostré kouty mezi žebrem a klenební plochou a způsobuje, že plocha klenby neznatelně a vláčně přejde v samotný žeberní profil. Tato snaha souvisí s důrazem, jejž teď sloh klade na klenbu jako jednotnou optickou obálku zceleného vnitřního prostoru, a je tedy paralelní se vznikem kleneb síťových. V takové klenbě vybaluje se tedy profil žebra přímo z její plochy, nasedaje k ní obyčejně drobnými postranními pruty, plasticky nasazenými, jako u Parléřových říms, před vlastní líc hmoty žebra. Ostatní profil má pak buď základ hruškový, nebo, jmenovitě v Kolíně, častěji klínový, neboť tento <s. 280:> tvar Parléři vyhovuje lépe svými možnostmi světelnými. Z žeber, jež navazují na profilaci Parléřovu, lze jmenovati klenby v Praze v Karolinu, u sv. Barbory v Kutné Hoře a pod kruchtou ve Znojmě. Ke krajnímu zjednodušení profilu ve smyslu svého pozdního umění dospěl Par1éř v klenbě staroměstské mostecké věže.

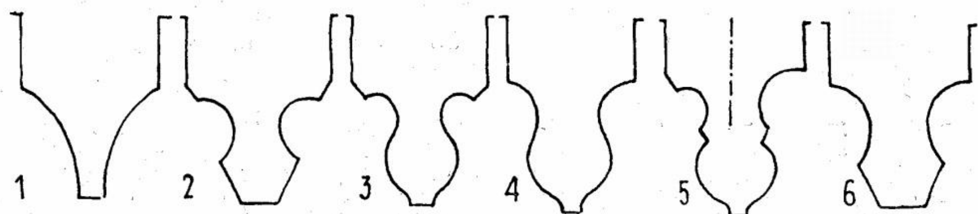
Tab. VIII. Petr Parléř a jeho škola.
1. Praha (sv. Vít, sakristie)
2. Praha (sv. Vít, sakristie, ochoz, Martinická kaple)
3. Praha (sv. Vít, sakristie)
4. Kolín (chór katedrály)
5. Kolín (ochoz. kaple)
6. Kolín (ochoz chóru a poloviční přízední žebro v boč. kaplích v Kolíně a v sakristii v Kutné Hoře)
7. Praha (kaple sv. Václava)
8. Praha (sv. Vít, jižní předsíň)
9. Praha (sv. Vít, kap. síň), Praha (Karolinum)
10. Prah,a (sv. Vít, hl. loď)
11. Praha (Mostecká věž)
12. Praha (Karolinum)
13. Praha (Týn, sever. portál)
14. Kutná Hora (sv. Barbora, předsíň, kaple, sakristie)
15. Znojmo (kruchta v arciděk. kostele, z poloviny 15. stol.)

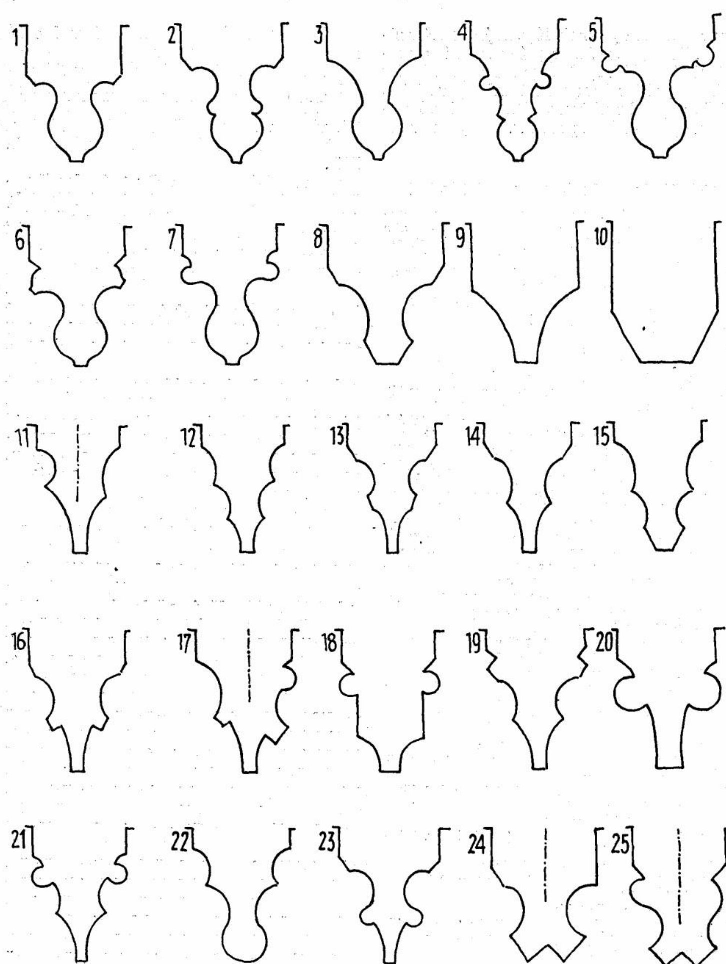
Tvary *prostředních dvou čtvrtin 15. století* nepřinášejí nových změn; setrvačně se užívá žeber obvyklých už v české gotice 14. věku. Tvary hruškové a klínové jsou proto dosud ve vzájemné rovnováze (tab. IX).

Tab. IX. Sloh prostředních dvou čtvrtin 15. století

1. Litice (hraď), Hradec Král. (kruchta), Čečovice
2. Praha (sv. Vojtěch), Chrudim (sv. Kateřina), Telč (sv. Jakub, loď), Jindř. Hradec (kuchyně hradu), Louka (presb.), Lodenice
3. Jindř. Hradec (kaple hradu), Znojmo (trojlodí), Borovany (loď), Olomouc (sv. Mořic, podvěží)
4. Krumlov (loď a předsíň děk. kostela)
5. a) Lomnice (kaple hradu), b) Cheb (sv. Mikuláš, loď), Brno (sv. Jakub, presb.)
6. Blatná (presb.), Telč (sv. Jakub, presb.)

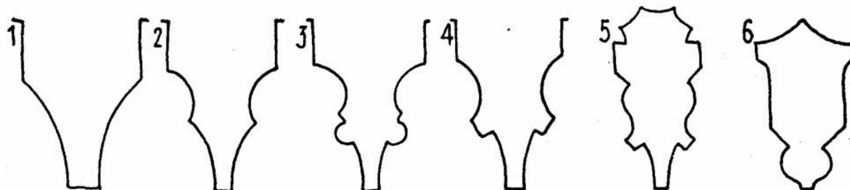

Teprve *doba kolem roku 1500*, k níž počítáme již poslední dvacetiletí 15. věku tak, jako celou prvou čtvrtinu věku příštího, vnáší do tvaroslovné zásoby pozdní gotiky nový vzruch. Jeto patrné už na početním poměru tvarů hruškových k ostatním formám o základu klínovém. Hruškově profilovaného prutu, který je charakteristický svou početností pro století čtrnácté, se teď užívá jen na stavbách slohově retrospektivních (tab. X/1, 2, 5-7), které i v ostatním svém tvarosloví se vážou na staré formy předhusitské gotiky; platí to také o stavbách Rejskových. Naproti tomu v naprosté převaze je nyní tvar vyžlabeného klínu: jednak jednoduchý (X/9), jednak s dvojitým vyžlabením (X/12 a násl.), který se teď stává typem representujícím tuto pozdní dobu. Hloubka žlábků v bocích klínu (kanelur) je různá, podle toho, má-li se dosáhnouti malebně měkčího (v podunajském slohu) nebo dřevorytecky ostřejšího (na severu Čech a v Sasku) optického účinu; v každém případě je však základem tvar o proláklých plochách obrysových, jež naznačují, že hmota vlastního žebra se teď sesychá a bortí, v pravém opaku k hmotně zpevněným oblým prutům gotiky rané, plným tektonické energie, jichž expresivní modifikací byl ještě tvar hruškový. Pozdně gotická hra s formou vytváří na tomto základě řadu variant, a to jednak kombinací dvojvýžlabku s páskem, jednak s tenounkým oblým prutem, který už teď nikdy nenabývá té robustnosti, aby sám stačil dáti smysl celému profilu; proto i hruškové tvary, užívá-li se jich vůbec k těmto obměnám (X/4), jsou zdrobněním výtvarně přehodnoceny. V síťových klenbách této doby zmenšují se i samy skutečné rozměry klenebního žebra jako nosné konstrukce, poněvadž nosná úloha žebrové kostry se teď rozkládá do mnoha prutů; i to přirozeně přispívá k tektonickému odlehčení tvaru a podporuje hru shora naznačenou. <s. 281:> U některých předních mistrů této doby, jako na př. u Benedikta Rieda, se pak setkáváme s pozdně gotickou technikou podřezávání tvaru (XI/4,5 a X/16 a 17), kterou se má dosáhnouti kontrastnější modelace světelné.

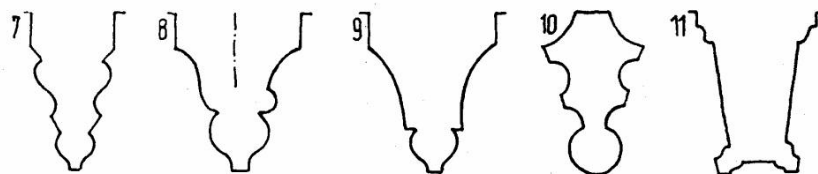

Tab. X. Sloh doby kolem r. 1500
1. Plzeň (arciděk. kostel, sv. Barbora u minoritů), Jindř. Hradec (sv. Jan, loď), Praha (1/548, Rejsek; čp. 144/1), Křivoklát (hrad, pavlače)
2. Plzeň (šternberská kaple, loď arcid. kostela), Louny (sv. Petr, kol 1460)
3. Kájov (kruchta), Hustopeče (presb.), Olomouc (sy. Mořic, presb.)
4. Hnanice (loď)
5. Křivoklát (kaple)
6. Polná (hrad)
7. Kutná Hora (sv. Barbora, Rejsek)
8. Jindř. Hradec (ambit u sv. Jana, sál v hradě), Horažďovice (klášter), Rakovník (loď)
9. Krumlov (minorité, ambit), Záblatí, Zahájí, Přepeře, Litomyšl (již. síň), Vys. Mýto (sv. Trojice), sv. Majdalena, Borovany (ambit), Budějovice (sv. Jan, loď), Jindř. Hradec (kruchta děk. kostela), Bechyně (klášter, chór), Čečovice, Hořice, Chvalšiny, Kájov, Trhové Sviny, Staré Město, Polná, Nové Hrady, Švihov (sv. Jan), Prachatice, Zátoň, Němčice, Velhartice, Dol. Dvořiště, Hor. Dvořiště, Frimburk, Hýrov, Kaplice, Doudleby, Stropnice, Žumberk, Nové Hrady, Rychnov n. Malší, Pardubice (zámek). Ještě r. 1559 Ml. Boleslav (sv. Havel), 1566 Ml. Boleslav (děk. kostel) a 1583 Rožmberk (loď)
10. Pardubice (zámek)
11. Chomutov (děk. kostel), Mělník (presb.. loď), Čáslav, Chvalšiny, Vimperk (loď), Tábor (radnice), Chrudim (sv. Kateřina). Most (trojlodí), Klatovy (kruchta), Kutná Hora (Knížecí dům), Krumlov (kruchta děk. kostela). Hustopeče, Pardubice (zámek), Doubravník
12. Krumlov (děk. kostel, kruchta)
13. Jindř. Hradec (Marián. kaple), Znojmo (boč. kaple u sv. Mikuláše)
14. Mělník (věž), Praha (sv. Jindřich, předsíň)
15. Křivoklát (far. kostel)
16. Pardubice (zám. kaple)
17. a) Most (kaple). b) Praha (hrad, t. zv. Vladislavova ložnice)
18. Praha (Týn, Rejskův baldachýn)
19. Praha (sv. Tomáš, sakristie, Na Slupi), Rožmberk (presb.)
20. Most (sever. předsíň)
21. Tuchoraz, Slaný (presb.), Mělník (sever. síň)
22. Mělník (sev. loď), Praha (Karlov, presb.)
23. Mělník (iiž. loď)
24. Jindř. Hradec (prob. kostel, kruchta), Znojmo (sv. Václav)
25. Kutná Hora (kam. dům, kaple), Most (kaple)

Patří k zákonitosti uměleckého vývoje, že jeho tvary manýristicky přežívají myšlenkovou základnu, z níž vzešly. Platí to i o typech gotických žeber; v církevní architektuře z důvodů obsahové tradice přežívají sklonek gotické doby. Nová renesanční kultura naplňuje je ovšem novou tektonickou dynamikou: hruškový prut znovu nabývá na významu, místo konkávních tvarů nastupují renesanční simy (XI/8), hmotné jádro žebra se zpevňuje (XI/11); klenební žebro však od druhé třetiny XVI. století ztrácí již své staré opodstatnění a jeho smysl zaniká, jako zanikl v dílech Wohlmutových sám smysl gotické klenby.

Tab. XI. Klenby Benedikta Rieda a jeho školy
1. Praha (Vladislavský sál, výklenek dveří)
2. Louny (trojlodí)
3. Praha (Vladislavský sál)
4. Praha (Vladislavský sál, schodiště), Most (děk. kostel)
5. Praha (jezdecké schody na hradě)
6. Kutná Hora (sv. Barbora)

Klenební žebra doznívající gotiky v renesančním umění 16. století
7. Praha (sv. Jindřich, kruchta)
8. a) Praha (Karlo v, loď, sv. Václav na Zderaze, loď, hrad, sněmovna), b) Praha (Ludvíkův palác na hradě)
9. Praha (kruchta u sv. Víta)
10. Praha (hrad, sněmovna)
11. Praha (sněmovna, Karlov, loď)

Ediční poznámka

Stať Václava Mencla o klenebních žebrech v České gotické architektuře patří spolu s pracemi téhož autora o středověkých portálech, oknech a klenbách k základním oporám nejen naší orientace pro vlastní studium, ale je také praktickým nástrojem srovnávání při aktuálních průzkumech. Proto je nasnadě její potřebnost v elektronické podobě, i když je samozřejmě dostupná v odborných i obecných knihovnách a mnozí disponují její reprodukcí. Oskenování článku a jeho zveřejnění na webu dnes nepředstavuje významnější technický problém. Přesto jsou zde nepominutelné další souvislosti, např. autorskoprávní (vedl jsem v této věci také několik jednání a předpokládám proto, že nejsem v kolizi s názorem dědiců autorských práv); jedna ze spolupracovnic doc. Mencla mě povzbudila poznámkou, že on by si sám nic jiného nepřál, protože vždy bylo jeho snažením, aby shromážděný materiál co nejvíce sloužil praxi, byl studován a doplňován. S doc. Menclem jsem osobně nikdy neměl tu čest, ale z celého podání jeho díla jsem přesvědčen, že tomu tak skutečně je. To považuji za důležité i proto, že hodlám v další fázi práce článek využít jako osnovu pro zpracování průběžně aktualizovaného katalogu.

Článek je zde předkládán v elektronické podobě, takže je dispozici i k citacím apod. Text jsem korigoval, aby přesně odpovídal originálu, ale nevylučuji, že mi unikl nějaký překlep – v tom případě prosím o prominutí. Protože text ve zvoleném formátu (html) není možné graficky shodně uspořádat s předlohou, jednoduše jsem do něj vložil značky stránek <s. 268:> atd. - text za značkou se nachází na příslušné stránce (což se hodí pro případnou citaci vybrané pasáže bez toho, že by bylo potřebné ověřování v originálu). Nebylo ovšem možné dodržet řazení obrázků, protože ty v tištěné verzi jsou v textu rozmístěny s ohledem na rozměry stránek (obrázky bývají na protistraně k popiskám, nebo je dokonce v jednom případě prohozeno pořadí obrázků), takže nejsou v řadě případů – přes zjevnou snahu grafika – v přesné souvislosti s textem. Zařadil jsem je za odstavce textu odkazující na příslušnou tabulku.

Věřím, že nyní toto velezáslužné dílo bude snáze k dispozici ku prospěchu rozvoje studia středověké architektury.

Jan Sommer, Praha 2007-26.12.2009